

INHOUD

Vooraf	7
Mantel der barmhartigheid	13
Handel in gedragen goed	44
Van vodden tot vintage	66
Toveren met naald en draad	91
Erfgoed	130
De klerenkringloop	178
Epiloog	217
Noten	221
Bronnen en literatuur	225
Dank	231

VOORAF

Kleren zijn overal. We leven erin, ze vormen onze gestalte, we zijn blij als ze prettig zitten, goed staan of mooi gemaakt zijn. In de verkeerde kleren voelen we ons... verkeerd. Wie naar mensen kijkt, ziet kleren. 'O, dat is een heel oud jasje,' zeggen we soms als we een compliment krijgen. Of: 'Ik liep er zo tegenaan.' Kleren, oud of nieuw: we bezitten er veel meer dan we in een week kunnen aantrekken en we hoeven er nauwelijks bij stil te staan.

Dat laatste was vroeger anders. Kleren kostten tot een jaar of vijftig geleden meer hoofdbreken dan wij ons nog kunnen voorstellen. Alleen al omdat nieuwe kleren zo veel duurder waren dat ze voor de meeste mensen een zeldzame luxe waren. Die waren al blij als ze schoon en heel voor de dag konden komen en nog iets nets voor de zondag hadden. Maar ook de rijken besteedden veel aandacht en tijd aan hun kleren. Zij verkleedden zich voor iedere gelegenheid, vaak meermalen per dag, geholpen door een knecht of kamenier. Elke jas, elke jurk werd op maat gemaakt en moest voor hij klaar was, meermalen worden gepast bij de naaister of kleermaker. Oudere kledingstukken werden regelmatig opgeknapt of vermaakt.

Werelden van vakmanschap en cultuur, emoties en standsbesef zijn verbonden met de kleren van onze voorouders. Toch hebben de meeste schrijvers van geschiedenisboeken daar tot voor kort nauwelijks acht op geslagen. De kleding van historische personages – dat was hooguit een onderwerp voor hobbyisten. Ook onder kunsthistorici was de interesse beperkt. Natuurlijk wisten zij dat het overtuigend

weergeven van stoffen zoals satijn en fluweel in de schilderkunst altijd hogelijk is gewaardeerd, en maakten zij dankbaar gebruik van de kostuums op portretten als aanknopingspunt voor de datering. Maar belangstelling voor de precieze betekenis, herkomst of constructie van kleding hadden er maar weinigen.

Het moet ermee te maken hebben dat kleding ‘buiten-kant’ is en daarom als oppervlakkig wordt gezien. Oppervlakkig, en dus onbelangrijk. Bovendien hoort het onderwerp bij de vrouwenwereld, de wereld van het moederen, huishouden, wassen, naaien, verstellen. Ook de wisselingen van de mode zijn in die opvatting een vrouwenzaak. Dat heeft dan weer te maken met de veronderstelde vrouwelijke ijdelheid en wispelturigheid. Echte mannen hebben niks met mode, zo is het idee, maar historisch bekeken is dat onzin. Mode is pas sinds twee eeuwen een vrouwending. Tot omstreeks 1800 was de kleding van mannen net zo kleurrijk en net zo onderhevig aan verandering als die van vrouwen – tenminste in de kringen die het konden betalen.

Naaien en verstellen zijn weliswaar vanouds vrouwelijke bezigheden, maar als beroep werd dit werk net zo goed door mannen gedaan. Stof en snit werden in overleg tussen kleermaker en opdrachtgever gekozen, en wie zijn of haar kleren door een ander liet maken, moest zelf ook als hij een man was, heel wat meer kennis van zaken hebben dan moderne mensen, die hun kleren kant-en-klaar uit een rek halen.

Dat kleren in het verleden belangrijk waren, is niet alleen omdat zij een dagelijkse zorg van velen waren. Nee, zij waren ook een krachtige motor van verandering in de geschiedenis. Na voedsel is kleding de voornaamste levensbehoefte. Omdat stoffen moeilijk thuis kunnen worden gemaakt, werd er al vroeg in gehandeld. Kooplieden doorkruisten werelddelen, staken oceanen over. Wol en zijde, linnen en katoen werden hier geteeld, daar gesponnen, elders geweven

en nog weer ergens anders tot kleren verwerkt. In de Gouden Eeuw bloeide in Amsterdam al een zijde-industrie, terwijl zijde in Noord-Europa helemaal niet kan worden geproduceerd, omdat de zijderups het hier te koud heeft. Ook katoen moest worden ingevoerd. Uitvindingen op textielgebied zoals het mechanische weefgetouw en de katoenspinmachine brachten de Industriële Revolutie op gang. Voor de katoenteelt werden honderdduizenden Afrikanen als slaven naar Amerika versleept. De uitvinding van synthetische verfstoffen in 1856 ontketende een ‘scheikundige revolutie’ die industrie en huishoudens grondig veranderde.

Maar dit boek gaat over oude kleren, niet over nieuwe, die natuurlijk maar heel kort nieuw zijn en nog niets van het leven hebben gezien. ‘Vrienden! vertrouw niet het hart van degene die geen eerbied voelt voor Oude Kleren,’ schreef Thomas Carlyle in zijn merkwaardige boek *Sartor Resartus* (‘de ingenaaide kleermaker’) uit 1831. Oude-klerenmarkten zijn al sinds eeuwen in iedere stad te vinden. Ook toen anderhalve eeuw geleden een confectie-industrie ontstond die kant-en-klare kleren produceerde, verdween tweedehands niet, integendeel. Vanuit West-Europa werden oude kleren massaal uitgevoerd naar elders. De koopman van wie Woutertje Pieterse zijn eigen jasje terug wil kopen, beweert dat hij het zojuist naar New York heeft gestuurd.¹

Onze kleren zijn wereldburgers. Tegelijk zitten ze op hoogst intieme wijze om ons heen en worden ze door het dragen steeds meer deel van ons, als een tweede huid, een alternatief lichaam. De jurk die ik kreeg van mijn lieve tante M. – daar zit zij voor altijd een beetje in. Iemand die ik ken erfde een mooie zijden kamerjas van zijn vader, maar heeft die niet één keer durven aantrekken. Kinderkleertjes zijn schattig, zelfs als je niet weet wie ze aan heeft gehad. In verscheidene middeleeuwse, hoofse dichtwerken schenkt een

Verstelde, gestreepte vrouwenonderbroek uit Wanroij ↑
(Noord-Brabant), eind negentiende eeuw

NEDERLANDS OPENLUCHTMUSEUM, ARNHEM

Directoire van crêpe de chine, afkomstig uit de garderobe ↓
van Germaine Brusse-Urtebise (1903-1997)

RIJKSMUSEUM, AMSTERDAM

jonkvrouw een mouw van haar kled aan een ridder, die hem dan op zijn helm of schild bevestigt als symbool van zijn toewijding. Er bestaat zelfs een *Roman van den Riddere metter mouwen* (ca. 1300).²

En ze werden tot op de draad versleten. De levenscyclus van een kledingstuk duurde vaak decennia, in sommige gevallen zelfs eeuwen. Kleren werden gerepareerd, vermaakt en doorgegeven. Ze werden vererfd, gestolen, verkocht, geveild, beleend en in vitrines gelegd. Dit alles volledig te beschrijven zou een onhandelbaar dik boek opleveren, even saai om te lezen als vervelend om te schrijven. Daarom wordt in de hiernavolgende hoofdstukken geen uitputtend verhaal verteld, maar vooral geprobeerd om een beeld te schetsen van wat mensen (vooral in onze eigen streken, en vooral in de laatste twee, drie eeuwen) zoal met hun oude kleren deden.

Het eerste hoofdstuk gaat over de meest eerbiedwaardige bestemming, liefdadigheid. Dat woord heeft in de welvaartsstaat een negatieve bijklank gekregen, maar het eeuwenoude verband tussen oude kleren en 'goede doelen' zit diep, en wordt nog steeds gevoeld. De handel in oude of, zoals het vaak neutraler wordt genoemd, gedragen kleren is het onderwerp van de volgende twee hoofdstukken. In onze tijd is in sommige Afrikaanse landen 80 procent van alle verkochte kleding tweedehands. Tot ver in de twintigste eeuw heeft dit ook voor Europeanen gegolden.

Het hoofdstuk 'Toveren met naald en draad' gaat over hoe

kleren werden gerepareerd, aangepast en vermaakt, en hoe in tijden van schaarste de vindingrijkheid een hoge vlucht nam: het verlangen om er goed uit te zien is onuitroeibaar. Het hoofdstuk 'Erfgoed' vertelt over kledingstukken die worden doorgegeven of vererfd. Ze worden erfstukken, soms met een bijzondere status die te danken is aan hun eerdere gebruikers, en héél soms peperdure verzamelobjecten. Het hoofdstuk 'De klerenkringloop' ten slotte gaat over hergebruik. Tot het eind van de twintigste eeuw sprak dat vanzelf, en nu, in tijden van overvloed, moet het onder de naam recycling moeizaam opnieuw worden uitgevonden.

Het woord 'kleding' is de laatste jaren bijna synoniem geworden met 'mode', en mode is in de mode. Het aanbod is groter dan ooit: in winkels, modetijdschriften en op internet vliegt de *fashion* je om de oren. Alle serieuze kranten hebben moderedacteurs. Modeontwerpers en modekeners verschijnen op de televisie, modetentoonstellingen trekken veel bezoekers. Toch is het de vraag of het echte gevoel voor kleren daarmee wel gelijke tred heeft gehouden. Wie niet zuinig hoeft te zijn op zijn spullen heeft minder besef van de waarde ervan, minder oog voor de kwaliteit van materiaal, snit, afwerking.

Kleren belichamen mensen. Oude kleren zijn een onuitputtelijke bron van kennis en verhalen over hoe het was om vroeger te leven, maar ook van plezier. Dit boek is een poging om iets terug te roepen van de situatie van vroeger, toen er, om met Carlyle te spreken, nog eerbied was voor Oude Kleren en er geen snippertje verloren ging.

MANTEL DER BARMHARTIGHEID

Wie vóór de twintigste eeuw arm was in Nederland – en dat waren er velen – kon nauwelijks aan kleren komen. Hij of zij was aangewezen op liefdadigheid, want recht op ondersteuning had niemand.

Een groot verschil met onze tijd was dat alles, en zeker textiel, erg duur was in verhouding tot de inkomens. Hoge prijzen, lage lonen: in Dordrecht is een unieke bron bewaard gebleven die dat verschil illustreert, speciaal op het terrein van kleding. Het is een kasboekje dat de vrouw van een notabele burger, Cornelia van Gijn-Hooghwinkel, van 1844 tot 1866 bijhield. Tot op de halve cent noteerde zij alle uitgaven voor haar eigen kleren, die van haar man en die van hun zoon Simon. Zo lezen we in het kasboek van februari 1852 dat mevrouw Van Gijn voor een eenvoudige jurk die zij haar naaister liet maken, 14 ellen geruite katoen kocht (ongeveer tien meter); de mode van die tijd eiste verbazend veel stof, die bovendien smaller was geweven dan nu. De stof kostte 19 gulden. Daarbij kwam 6,86½ gulden voor de overige benodigdheden zoals knoopjes, haakjes en garen: bijna 26 gulden in totaal aan materiaalkosten. De naaister zelf, die met die jurk zeker een week bezig zal zijn geweest, kreeg voor haar werk 3,50 gulden.

De lage arbeidskosten waren een grote stimulans voor hergebruik. In het kasboek van de welgestelde, maar zuinige mevrouw Van Gijn is te lezen hoe vaak zij haar eigen hoeden opnieuw liet garneren, haar japonnen liet veranderen en nieuwe voeringen in oude jassen liet zetten. Dat was veel goedkoper dan nieuwe te kopen. Maar haar zuinigheid werd betaald door haar personeel.

Of de onbekend gebleven naaister van mevrouw Van Gijn kon rondkomen weten we niet; iemand in haar situatie zal ook wel eens een afgedankte jurk of hoed hebben gekregen. Veel andere mensen die net als zij werkten voor de kost, waren voor hun kleding aangewezen op liefdadigheid. Uit dezelfde tijd is een 'Nieuwjaarswens' bewaard gebleven, eigenlijk een bedelbrief op rijm zoals bezorgers, nachtwakers en anderen rond de jaarwisseling bij hun opdrachtgevers afgaven. Hierin vertelt de gemeentearbeider J.J. Richter (1828-1868) uit Oostdongeradeel in Friesland, hoe hij en zijn vrouw de 5,50 gulden besteden die hij per week verdient.¹ Zestig cent kostte de huur, zestig cent de brandstof, 1,05 gulden was voor de warme maaltijden, verder kochten ze twee roggebroden, eten voor de baby, ze betaalden vijf cent aan de kerk... en 'met linnen en kleerkast is 't droevig gesteld', want voor kleren bleef niets over. Ja, schrijft hij, zijn vrouw kan heus naaien en verstellen, maar slijtage tegenhouden, dat lukt haar niet. Elke zaterdag, als er schone kleren moeten worden aangetrokken, heeft hij weer de keus tussen twee broeken die allebei even slecht zijn. En braaf besluit hij zijn vers:

Jenever is juist geen behoefte voor 't leven
 Dus daarvoor verlang ik geen gift mij gegeven.
 Maar weet u, mijnheer, wat ik minzaam verzoek
 Als Nieuwjaars geschenk? Een halfsletene broek.

Een 'halfsletene', oftewel tweedehands broek, waarschijnlijk om netjes mee naar de kerk te kunnen gaan, dat was wat deze Fries van een weldoener hoopte te krijgen. Aan een nieuwe dácht hij niet eens.

Eveneens midden negentiende eeuw bekeek Multatuli het budget van een Amsterdamse werkmán van nabij. Ook hier was de toestand schrijnend, en nummer 451 van Multatuli's

Ideën is dan ook één driftige, omstandige aanklacht tegen de armoede, domheid en machteloosheid waarin het Nederlandse volk door zijn meerderen wordt gehouden. Zijn voorbeeld was een man die zes gulden per week verdiende en met vrouw en drie kinderen gelukkig gratis kon wonen bij de houtzaagmolen waar hij werkte als knecht. Toch bleef er maar 22,5 cent per week over voor kleding, schoeisel, huisraad en de dokter: niet genoeg. Hoe gaat dat dan, vraagt Multatuli de man. Hij antwoordt:

Als er byv. een hemd noodig is, wordt dat gekocht op Zaterdagavond. Dan moeten de daarvoor uitgegeven 90 cts. worden bezuinigd op de voeding van de volgende week. In plaats van 5 kop aardappelen, worden er 3 kop daags gebruikt. In plaats van 2 kop erwten, 1½ kop, in plaats van 2 ponden meel, 1½ pond. Dit moet zolang worden volgehouden tot het tekort aangezuiverd is.'

[Multatuli] Gebeurt het dikwyls dat op die wyze de dagelyksche begrooting moet verminderd worden om 'n uitgaaf van Zaterdagavond te verevenen?

Antwoord: 'Ja, er is altyd iets noodig. Als ik, of een der mynen een jas, broek of ander kleedingstuk moeten hebben, gebeurt het wel dat ik f 10 of f 12 voorschot vraag van den patroon. Dit moet dan worden aangezuiverd door inhouding van 50 centen 's weeks. Deze inhouding, gevoegd by de wekelyksche uitgaaf voor kleêren en schoenen, maakt dat wy, zolang die aanzuivering niet afgeloopen is, moeten hongerylden. In zulke dagen eten wy droog brood, en 's middags aardappelen of erwten met zout, zonder boter of vet.

De gemeentewerker en de houtzagersknecht uit deze voorbeelden, hoe arm ook, hoorden niet bij de allerarmsten. De kledingnood van dagloners, werklozen en mensen die niet

konden werken, was nog veel schrijnender. Die liepen vaak in lompen en waren voor hun levensonderhoud aangewezen op ondersteuning door kerk of gemeente: liefdadigheid dus.

Volgens de christelijke leer was liefdadigheid een plicht voor elke gelovige. ‘De armen hebt gij immers altijd bij u en gij kunt hun weldoen, wanneer gij maar wilt,’ zegt Jezus in het evangelie van Marcus (14:7). Sommige moraalpredikers vatten die woorden zo op dat de armen door God waren geschapen met het doel de mensen liefdadigheid te leren ‘als een soort nuttige huisdieren’, zoals het arme weeskind Jerusha Abbott, de hoofdpersoon van *Daddy-Long-Legs* moppert.²

De beroemdste schenker van kleren, een lichtend voorbeeld voor de christenheid, was Sint-Maarten. Omstreeks 316 geboren in het huidige Hongarije, nam hij dienst in het Romeinse leger, dat grote delen van Europa bezet hield, waaronder ook Frankrijk. Martinus was pas achttien jaar oud toen hij te paard de stadspoort van Amiens binnenreed en hier een bibberende bedelaar tegenkwam. Spontaan sneed hij zijn eigen mantel doormidden om de helft aan de arme man te geven. In de daaropvolgende nacht droomde hij dat Jezus voor hem stond met de halve mantel om zich heen; natuurlijk bekeerde hij zich toen tot het christendom.

Martinus werd de stichter van het eerste Franse klooster, nabij Poitiers, en in 371 bisschop van Tours. Hij was een ech-

Jongen bij de bloemenmarkt op de Coolsingel in Rotterdam, 1918 ↑

STADSARCHIEF ROTTERDAM; FOTO C. VREEDENBURGH

Mannenjak van rode baai met witte voering en benen knopen, met lapjes versteld; Noord-Brabant, voor 1948 ←

NEDERLANDS OPENLUCHTMUSEUM, ARNHEM

Werkkleding uit de collectie van het Veenkoloniaal Museum in Veendam op de tentoonstelling *Workers. Werkkleding van veenarbeidersbroek tot veiligheidsschoen*, 2015 → FOTO IM

